

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:5 – Sayı:18 - Kasım 2021

koynunda büyüdüük

NIETZSCHE FELSEFESİNDE ADALETİN KAYNAĞI VE İMKÂNI SORUNU

THE PROBLEM OF THE SOURCE AND POSSIBILITY OF JUSTICE IN NIETZSCHE'S PHILOSOPHY

DOI: 10.33404/anasay.1014710

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Celal SABANCI*

ÖZ

Bu çalışmada Nietzsche'nin adalet kavrayışı, onun eşitlik kavrayışı ve sözleşmeye dayalı bir birliğe ilişkin düşünceleri bağlamında ele alınmaktadır. Nietzsche adaletin kökenini mübadeleye, insanların bir sözleşmeyle bir araya gelme fikrini ise bir eşitlik varsayımına dayandırmaktadır. Ona göre bu eşitlik uydurulmuş bir eşitliktir. Doğanın kendisinde teşhis edemediğimiz bir adaletin ise insanlar arasında tesis edilebileceğine inanmak güçtür. İnsanlar kendi korunma ve güvenlik güduları dolayısıyla bencilce bir araya gelir. Kendi geçici çıkarları çerçevesinde konfor alanına çekilen insanlar, başlangıçtaki çıkar birliğini unutarak sözlerine riayet etmeyi bir erdem olarak kabullenirler. Nietzsche doğada olduğu gibi insanda da bir eşitsizlik olduğunu dile getirir. O, insanın

1- Makale Geliş Tarihi: 25. 10. 2021 Makale Kabul Tarihi: 16. 11. 2021

Bu makale, 21-23 Ekim 2018 tarihlerinde Antalya'da gerçekleştirilen II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda sunulan ve özet olarak yayınlanan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-posta: celalsabanci@artvin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4319-4824>

doğası gereği gücü isteyeceğini belirterek, gücü arzulayan bir varlık olarak insanın bu gücü elde etmesi neticesinde başlangıçta kendi çıkarına olduğunu düşündüğü anlaşmayı ihlal edeceğini belirtir. Sosyal sözleşme kuramlarına dair eleştirilerinde Nietzsche bunları açıkça dile getirmektedir. Bu çalışma Nietzsche'nin adalet kavrayışını eşitlikle ve bu eşitliği tesis ettiği varsayılan sosyal sözleşme ile ilişkisinde değerlendirmek amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, Adalet, Eşitlik, Sosyal Sözleşme, Hak.

ABSTRACT

In this study, Nietzsche's view of justice is addressed within the context of his conception of equality and his beliefs about a contract-based union. Nietzsche believes that the genesis of justice is based on interchange and the idea of individuals joining together under a contract assumption on equality. This equality, he claims, is a fabricated equality. It is difficult to believe that a justice that we cannot identify in nature itself can be established among people. People congregate for the sole purpose of self-defense and security. People who get caught up in the comfort zone of their own transitory interests lose sight of the initial unity of interest and regard obedience to their promise as a virtue. Nietzsche states that there is an inequality in man as well as in nature. He claims that man, by nature, desires power, and that as a person who desires power, man would breach the pact that he believes is in his own best interests from the outset. Nietzsche articulates these openly in his critiques of social contract theories. The goal of this research is to assess Nietzsche's understanding of justice in connection to equality and the social contract that is meant to establish such equality.

Keywords: Nietzsche, Justice, Equality, Social Contract, Right.

Giriş

Nietzsche felsefesinde adalet kavramının izi sürülürken, bu kavramın onun eserlerinde dağınık bir biçimde ve çeşitli konular altında ele alındığı gözlemlenebilir. *O İyinin ve Kötünün Ötesinde* isimli eserinde doğanın ve insanın doğasının bir tezahürü olarak adalet olgusundan ve onunla birlikte eşitlikten bahsedilip bahsedilemeyeceğine dair bir irdelemede bulunur. *Ahlakın Soykütüğü*'nde eşitlik ve adalet konusunda sözleşme kuramlarının iddialarının yarattığı insan tipinden ve adil ve adil olmayanın ölçütlerinin nasıl belirleneceğinden

bahseder. *Tan Kızıllığı*'nda hak ve sorumlulukların nasıl oluştuğuna dair saptamalarda bulunan Nietzsche *İnsanca, Pek İnsanca*'da adaletin kaynağını sorgular. *Gezgin ile Gölgesi*'nde yine hakların kaynağı ve adaletin devamlılığının ölçütünden bahseden Nietzsche *Tarihin Yaşam İçin Yarar ve Yarasızlığı Üzerine* isimli eserinde bir erdem olarak adaletin insanlar arasında ne kadar ciddiye alındığı ve yaygın olduğu konusunu ele alır. *Böyle Buyurdu Zerdüş* isimli eserinde ise içindeki adalet duygusunun ona eşitlik yoktur diye fısıldamasından bahseder. Bu çalışma ile amaçlanan Nietzsche'nin insan felsefesinde adaletin ne tür bir yer işgal ettiğine dair açıklamalarda bulunmaktır. Nietzsche felsefesinde adalet, eşitlik özgürlük temalarına bakıldığında birçok düşünür onun adaletin ya da eşitliğin yanında veya karşısında olduğuna dair belirlemeler yapmaya çalışmışlardır. Kimilerine göre o nihilist, kimilerine göre ahlak karşıtı, kimilerine göre eşitsizlikten yanadır. Ancak aslına bakılırsa Nietzsche ne bunlardan yana ne de bunlara karşı bir tavır sergiler. Nietzsche aslında çağının insanına bakarak genel bir saptama yapma eğiliminde olmuştur. Onun karşı çıktığı şey adalet ya da eşitlik olmayıp, bu misyoner kavramların insanlara aşılmasıdır. Zira sözleşme kuramlarına dair eleştirilerinde Nietzsche bunları açıkça dile getirmektedir. Bu çalışma ile Nietzsche'nin adalet kavramı algısını dile getirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla Nietzsche'nin yukarıda adları zikredilen eserlerinden hareketle adaletin kökeni ve imkânına dair belirlemelerini ele alacağız.

Adaletin Kaynağı Üzerine

İnsanca, Pek İnsanca isimli eserinde Nietzsche adaletin kökenini araştırırken, adaletin güç bakımından birbirine yakın insanlar arasındaki ilişkilerle dayandığını, açık bir biçimde bir üstünlüğün olmadığı ve çatışmanın tarafların her birine zarar verdiği durumlarda ise uzlaşma eğiliminin doğduğunu söyler ve ona göre “mücadele niteliği adaletin orijinal niteliğidir” (Nietzsche, 2011a, s. 84). Bu, taraflar arasındaki uzlaşmanın zeminin herkesin kendi payına düşenden memnun olması olduğunun göstergesidir. Tarafların tatmin olmasının ölçütü ise, her bir tarafın kendi çıkarlarının korunduğuna inanmasıdır. Yani diğerlerine istediklerini vermemiz karşılığında biz de istediklerimizi elde ederiz. Böylelikle adalet eşit bir güç konumu varsayımına dayanan bir mücadele anlayışına karşılık gelir. Böylelikle Nietzsche'ye göre “intikam kökeni itibariyle adaletin alanına girer; intikam bir mücadeledir” (Nietzsche, 2011a, s. 84). Nietzsche minnettarlığın da tıpkı intikam gibi bir mücadeleye karşılık geleceğine işaret eder. Ona göre adaletin izini takip ettiğimizde, bu izin bizi götüreceği nokta

kendimizi koruma dürtüsüdür. Nietzsche adaletin kökeninin en iyi açıklamasının şu soruyla mümkün olduğunu ifade eder: “Niçin boşu boşuna kendime zarar vereyim ve buna rağmen amacıma ulaşamayayım?” (Nietzsche, 2011a, s. 84-85). Çünkü adalet kişinin kendisini korumasına yönelik bir bakış açısını ihtiva eder. Uzlaşmanın konusu olan adaletten bundan ötesi beklenemez.

Adaletin kökeni aslında böylesi bir bencillığe dayanır. Ancak insanlar, bu hakkaniyetli tavır ve eylemlerinin özünü unuttukları ve sosyal kalıtım yoluyla da bu durum aktarıldığı için, adil olan eylemin görünüşte adil olduğu, özünde ise bencilce olduğunu anlamakta güçlük çekerler. Bu eylemin bir erdem olarak görülmesinin temel nedeni görünüşün aldaticılığıdır. Nietzsche bu durumu unutkanlığa dayandırır ve bu anlamda şu sözleri sarf eder: “Unutkanlık olmasaydı dünya güç bela ahlaki görünürdü! Bir şair, Tanrı’nın unutkanlığı, insan onuru tapınağının eşliğine bir kapıcı olarak yerleştirdiğini söyleyebilirdi” (Nietzsche, 2011a, s. 85). İnsanlar arası ilişkileri temin eden bir sözleşme başlangıçta çıkar birliğini gerektirir. Dolayısıyla bencillik ve çıkar insanları yine de uzlaştırıyor-muş gibi görünür. Bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan ve toplumsal yaşam pratiği dâhilinde erdemliymiş gibi görünmemize vesile olan değerler, başlangıçtaki ilgilerimizi bizlere unutturur. Bu, insanın özünde nasıl bir varlık olduğunu kavramasını da zorlaştırır. Dünyayı bizlere ahlaki olarak gösteren de tam olarak bu unutkanlığın sağladığı bir durumdur.

Adil olanın tespiti bencillik ve çıkar birliğine dayalı unutkanlığın yarattığı konsensüs nedeniyle güçleşir. Haklar karşılıklı olarak belli değerler çerçevesinde düşünülür. Nietzsche görevlerimiz ve sorumluluklarımızın, başkalarının bizim üzerimizdeki haklarını simgelediğini dile getirir. *Tan Kızıllığında* bu hakların nasıl kazanıldığı ile ilgili olarak şu cümleleri sarf eder: başkaları “bizleri anlayabilecek, karşılık verebilecek insanlar olarak kabul ederek, kendileri ile eşit ve benzer görüp, bu nedenle bize güvenip, bizi eğiterek, sınırlarımızı belirleyerek ve bizi destekleyerek” (Nietzsche, 2011b, s. 86) bu hakları elde etmişlerdir. Bu karşılıklı bir güvenlik ihtiyacına dayanan sınır çizme teşebbüsüdür. Hakların temini meselesi insanların karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını belirlemiş olmasından geçer.

Gezgin ile Gölgesi’nde ise Nietzsche benzer bir biçimde hakların geleneklere, geleneklerin ise uzlaşmaya dayandığını ifade eder. Taraflardan birinin daha önce yapılan anlaşmanın getirdiği sonuçlardan memnun olması dolayı-

ıyla, anlaşmayı resmen yenileyemeyecek denli tembelleştiğini ve bu nedenle yaşamlarına sanki anlaşma yenilenmişçesine devam ettiklerini söyler. Nietzsche'ye göre “unutulmuşluk, sislerini kaynaklarının üstüne yayarken, cinslerden her birinin üzerinde inşaya devam etmesi gereken kutsal ve değiştirilemez bir duruma sahip olduğuna inanılır”. Böylelikle bir fayda sağlamasa da gelenekler anlaşmanın ilk halinden git gide uzaklaşır ve bir zorunluluk halini alır. Nietzsche zayıfların burada daima kendilerine bir kale bulduklarını, bu sayede de bir defalığına yapılan bu anlaşmayı ebedileştirme eğilimi içerisinde olduklarını dile getirir (Nietzsche, 2010, s. 38). Bu ortak yarar düşüncesinden ileri gelir ve zamanla nesiller arasında farklı biçimlerde kabul edilerek devam ettirilir. Ortak yararın kendisine dair nasıl bir belirlemenin yapılacağı çok açık olmasa da Nietzsche felsefesinde bunu belirleyenin güç ilişkileri olduğunu görmek mümkündür. Gücü nispetinde söz sahibi olmanın mümkün olduğu bir ortamda gücün failleri zamanla farklılık gösterebilir.

Nietzsche'ye göre başkalarının hakları, yalnızca bizim gücümüz dâhilindeki şeylere bağlıdır, yani, gücümüzün sınırları içinde olmayan bir şey bizden talep edilemez. Hakların oluşumunu “kabul ve garanti edilen güç dengelerine” bağlayan Nietzsche'ye göre “güç ilişkilerinde önemli değişiklikler olursa, o zaman haklar yok olur ve yenileri oluşur, bunu yapacak durumda olmadıklarını düşünürlerse, “haklarımızı” yadsımaya başlarlar” (Nietzsche, 2011b, s. 87). Benzer bir şekilde gücümüzde önemli derecede bir artış meydana gelirse, gelinen an itibariyle bizi tanıyan fakat artık kendileri tarafından daha fazla tanınmaya ve takdire ihtiyaç duymadığımız insanların duyguları da değişiklik gösterecek, gücümüzü aşağı çekmek gayretinde olacaklar ve müdahale etme ihtiyacı hissedeceklerdir (Nietzsche, 2011b, s. 87). Yasalar insanları belli durumlar altında kontrol altında tutsa da söz konusu yasaları kendi güçleri nispetinde kendileri adına kullanmak isteyen insanlar da olacaktır. Dolayısıyla gücün kaynağı her ne olursa olsun güçlü kişi, zayıf olan karşısında hakları tanımak noktasında bir ihtiyaç hissetmeyecektir. Karşılıklı olarak tanınma ihtiyacı eşitler arasında talep edilir. Güçler bakımından bir asimetri bulunduğu takdirde bu beklenti gereksizleşir.

Asimetrik bir ilişkide bireyler güç terazisinde ağır bastıkları ölçüde diğerlerini en iyi ihtimalle görmezden gelerek yok sayarlar. Bu anlayışın bir gereği olarak hakkın olduğu her yerde, gücün ölçüsünün korunması söz konusu olmakla birlikte onun azaltılmasına ve çoğaltılmasına karşı mücadele edilmesi fikri bir

gereklilik olarak korunur. Yani bu durum aslında adil olma duygusunun temelinde bir korkaklık olduğu belirlemesi yapmamıza olanak tanır. Gücümüzün eşit olduğunu düşündüğümüz anlarda herhangi bir korku duymamıza gerek yoktur. Peki, acaba aksi durumda bu kadar rahat olabilir miyiz? Nietzsche bu noktada şu tespitte bulunur: “gücümüzün derinden sarsıldığı ve kırıldığı durumda haklarımız biter: buna karşın çok daha fazla güçlenecek olursak, başkalarına o ana kadar tanıdığımız haklar bizim için biter” (Nietzsche, 2011b, s. 88).

Nietzsche doğanın kanunlarının ve sözleşmeyle uydurulan bir adaletin kanunun birbirinden farklılık arz ettiğini, “adil” ve “adil olmayanın” ancak kurumsallaşmış bir yasanın ardından var olabileceğini, dolayısıyla “adil” ve “adil olmayanın” kendisinden söz etmenin bir anlamı olmadığını belirtir. Ona göre “kendi başına, doğal olarak, hiçbir zarar verme, saldırı, sömürü, yok etmeye *adil değildir* diyemeyiz, çünkü hayat özünde, temel işlevlerini zarar verme, saldırı, sömürü, yok etmeyle gerçekleştirir, bu özelliği olmadan da düşünülemez” (Nietzsche, 2011c, s. 92). Bu ifadeler Thomas Hobbes’un sözleşme öncesi dönemdeki savaş ortamında adaletten söz edilemeyeceği savını hatırlatır:

Böyle *bir savaşta hiçbir şey adalete aykırı* değildir. Bu herkesin herkese karşı savaşının bir sonucu da, böyle bir savaşta hiçbir şeyin adalete aykırı olmayacağıdır. Orada, doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Genel bir gücün olmadığı yerde, yasa yoktur; yasa olmayan yerde de, adaletsizlik yoktur. Cebir ve hile savaşta en büyük iki erdemdir. Adalet ve adaletsizlik ne bedeninin ne de zihnin melekeleridir. Böyle olsalardı, dünyada yapayalnız olan bir insanda da, duyuları ve duyguları gibi var olmaları gerekirdi. Bunlar, tek başına değil, toplum içinde yaşayan insanlara ait niteliklerdir (Hobbes, 2007, s. 96).

Nietzsche “dünya “doğruluğa hizmet eden” kimselerle dolu gibi görünüyorsa da yine de adalet erdemi pek az var olmuştur, daha az tanınmıştır ve hemen her zaman ondan ölüm derecesinde nefret edilmiştir” (Nietzsche, 2011d) demektedir. Ona göre doğruluğa ve adalete aslında pek az kimse hizmet eder, bunun nedeni insanların çok azının bu yönde istenç ve kudretinin olmasıdır. Nietzsche’ye göre “adaletin devamı, cemaatin eşitliğini ihlal etmeyenler arasında oluşan hakkaniyettir. Hem ileri hem de geriye bakan ve ilkesi: “[e]tme bulma dünyası” olan dengenin o hassas dengesi, yasalarla belirlenmemiş tüm durumlara aktarılır. Ne de olsa denkliğin [aequum] anlamı “eşitliğimize benzer-

dir; dolayısıyla küçük farklılıklarımızı da görünürde eşitlik düzeyine indirger ve zorunda olmadığımız halde bazı yönlerimizi görmezden gelmemizi ister” (Nietzsche, 2010, s. 33). Nihayetinde bir eşitlik uydurulur ve bunun adil olduğu düşünülür.

Eşitliğin Uydurulması: Bir Adalet Aldatmacası Olarak Eşitlik

Nietzsche’ye göre doğanın bizatihi kendisi adaletsizdir. *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı eserinde Nietzsche “[d]oğanın ölçüsüne göre” yaşamak mı istiyorsunuz?” sorusunu sorar. Ardından doğaya dair şu belirlemeyi yapar: “doğa gibi bir varlığı düşünün, ölçüsüzce savursun, ölçüsüzce kayıtsız, amaçsız ve niyetsiz, acımasız ve adaletsiz, hem bereketli hem kısır hem de kesin olmayan” (Nietzsche, 2011e, s. 23). Bir güç olarak kayıtsızlık üzerine düşündüğümüzde nasıl olup da onun ölçüsüne göre yaşayabileceğimizi sorgulayan Nietzsche, “yaşamının kendisi bu doğadan başka bir şey olmak istemektir, yaşamak değerlendirmeyi, tercih etmeyi, haksız olmayı, sınırlı olmayı, farklı olmayı istemektir” (Nietzsche, 2011e, s. 23) demektedir. Tüm bunlar doğanın kendisinde bir ölçüye göre hareket edilemeyeceğini, doğa üzerine düşündüğümüzde insanın, belirsiz davranışları olan bu güç karşısında kendi gücünü ortaya koyan bir varlık olarak kendi tercihlerini yapması gerektiğini gösterir. Doğanın verdiği kabul etmek değil, kendi tercihleriyle alternatif oluşturmak insanı kendisi kılan bir şeydir.

Tarihin belli bir noktasında sahip olunan bir eşitlik, güce sahip olmak bakımından zaman içerisinde varisler arasında dengenin yitilmesiyle sonuçlanır. Nietzsche’ye göre adaletsizlik duygusu mal sahibi olmayanların içinde de bulunur, bu anlamda onlar mülk sahibi olanlarla karşılaştırıldığında – iyi olmak bakımından- hiç de onlardan daha iyi olmayıp ahlaki ayrıcalıkları da yoktur, atalardan devralınan bir geçmiş onların da tarihin bir noktasında mülk sahibi olduklarını göstermektedir. Nietzsche İnsanca, Pek İnsanca ’da “gerekli olan mülkiyetin zor yoluyla yeniden bölüştürülmesi değil, bunun yerine duyarlılığın aşamalı dönüşümüdür; adalet anlayışı herkeste daha da büyümeli, şiddet içgüdücü ise daha da zayıflamalıdır” (Nietzsche, 2011a, s. 287)” savından hareket eden sosyalist anlayışı da eleştirir. Tüm bunlar insanın ehlileştirilmesi sürecini tasvir eder. Ayrıca Nietzsche’ye göre “adil insan sürekli bir terazinin hassas dengesine ihtiyaç duyar, insani şeylerin çekiciliğinden dolayı, sadece kısa bir süre için dengede oturup, genellikle inip çıkacak olan güç ve hak dengeleri için, adil

olmak bundan dolayı güçtür ve çok çalışma, fazla iyi niyet ve çok fazla iyi bir ruh gerektirir” (Nietzsche, 2011b, s. 88). Hakkın dile getirildiği yerde güçten de söz etmek gerekir. Bu da eşitliğin terazisinin süreç içerisinde yalpalamaya başlayacağını göstergesidir.

Nietzsche “içten bakıldığında, kavranabilir karakterine göre tanımlanmış dünyanın, güç sisteminden başka bir şey olmadığı görülür” (Nietzsche, 2011e, s. 53) demektedir. Bunun yanında o, dünya tarihinde eşitliğin çeşitli biçimlerde uydurulmuş olduğunu dile getirir. Bunu Nietzsche’nin çalışmalarının Hıristiyanlık ve devlet konusu ile ilgili olan kısımlarında görmek mümkündür. Ancak bu uydurma gömlek, patolojik bir insan türünün yetişmesine neden olmuştur.

Hıristiyanlık gelmiş geçmiş en vahim türden yüksekte atmadır. İnsanları sanatçı olarak biçimlemeyi bilmede yeterince yüksek ve sert olmayanlar, egemen olmak amacıyla bin kat başarısızlığın ve yok olmanın yüzeydeki yasasına izin vermek için, gerekli yüce bir kendini yenme için, yeterince güçlü ve uzak görüşlü olmayanlar, insanlar arasındaki çok derinden farklı sıralanma düzenini, derece uçurumunu görmek için yeterince soylu olmayanlar: - Böyleleri “Tanrının önünde eşit oluşlarıyla”, şimdiye dek Avrupa’nın yazgısına egemen oldular; sonunda iyi niyetli, hastalıklı, orta dereceli bir şey, bugünün Avrupa’sı yetişinceye değin (Nietzsche, 2011e, s. 75).

Hıristiyanlığın çileci idealinin birbirine yaklaştırdığı “kardeş” insan tipi, ideal yarını için gerçek yarınından uzaklaşan kişidir. Hıristiyanlığın insanları içine çektiği adil insan tuzağı zayıf türler yaratmanın ötesine geçemez, insanın içindeki güç istencini yere çalar. Böylelikle acı çekmenin suçuna ortak aranır – böylesine sağlıksız olmanın nedeni bir şey ya da biri ya da bir başkası olmasıdır – ve böylece insanı krem ve merhemlerle nasıl tedavi edeceğini ve aynı zamanda nasıl zehirleyeceğini bilen çileci rahipler de dâhil olmak üzere her türden sihirbaz tarafından tedavi edilmek için hazır hale gelinir (Pearson, 2005, s. 58). Nietzsche’ye göre “nerede güç istenci azalmaya başlarsa, orada, her seferinde fizyolojik bir gerileme, bir *décadence* vardır” (Nietzsche, 2012, s. 22). Gücü istemek kendi olabilmenin karakteristiğidir ve yozlaşma kendi tercihini herhangi bir nedenden ötürü yap(a)mamanın bir sonucudur. Bu yozlaşmanın sonucu olarak oluşmuş olan insan tipi eşit olma hissinin getirdiği ataletle birlikte kendinden vazgeçmiş, gücünün ve kudretinin sınırlarına yabancılaşmıştır. Nietzsche bu durumu şu sözlerle özetler:

Avrupa insanının küçültülüp de birbirine eşit hale getirilmesi, karşımızdaki en büyük tehlikeyi oluşturuyor, çünkü görünüşü bıkkınlık veriyor bize. Bugün daha büyük olmak isteyen hiçbir şey görmüyoruz; kuşkuluyoruz, her şey hep aşağı, daha aşağı gidiyor, daha ince daha safdil, daha kurnaz, daha rahat, sıradan daha eşit olana doğru daha Çinli, daha Hıristiyan, _ kuşku yok, insan hep “daha iyiye” gidiyor... işte Avrupa’nın yazgısı burada yatıyor – insandan korkuyla birlikte ona olan sevgimizi de yitiriyoruz; ona olan, derin saygımızı, umudumuzu, onu istememizi, insanın görünüşü şimdi bize bıkkınlık veriyor. – Bugün hiççilik (Nihilizm) bu değil de nedir? Bıkkınız insandan (Nietzsche, 2011c, s. 58).

Nietzsche’ye göre eşitlik istemi insanı zayıflatır ve patolojik bir ahlakın oluşmasına neden olur. O, “Platon’dan bu yana bütün ilahiyatçıların ve felsefecilerin aynı yolun üzerinde olduklarını – yani ahlak konularında şimdiye dek içgüdü ya da Hıristiyanların *iman* dedikleri ya da kendisinin *sürü* dediklerinin kazandığını” (Nietzsche, 2011e, s. 105) ifade eder. Bu oluşturulması istenen insan tipinin muktedirlerce arzu edilmesinin yegâne nedenidir.

Devletin kendisi de insanın sonunu hazırlayan etkenler arasında düşünülebilir. Yine devletin insanlar tarafından oluşturulması insanın kendisini alçaltmasının bir resmidir. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş’t*e eşitlik isteminin yarattığı devlet olgusunun insanları nasıl yozlaştırdığına işaret eder: “Devlet derim ona, herkesin ağı içtiği yere, iyilerin ve kötülerin: devlet, herkesin kendini yitirdiği yer, iyilerin ve kötülerin: devlet herkesin ağır ağır kendi canına kıymasına *hayat* denen yer” (Nietzsche, 2000, s. 68-69). Ayrıca aynı eserde Nietzsche insanların mülkiyetlerinin korunması talebinin onları ne hale getirdiğini şu cümlelerle ifade eder: “Şu gereksizlere bakın hele! Servet edinirler ve bununla züğürtleşirler. Güç isterler en çok da güç kaldıracını, bol parayı isterler, - bu yetersiz kişiler!” (Nietzsche, 2000, s. 69). Adalet ve eşitlik taleplerinin temel nedeni korunma güdüsüdür. Malını, canını korumak pahasına insanlar insani vasıfları anlamında züğürtleşirler. Çağında zıt dürtü ve eğilimlerin ahlak açısından saygı gördüğüne ve sürü içgüdüsünün sonuçlarına ulaştığına dikkat çeken Nietzsche’ye göre korku, ahlakın aynası olma özelliğini göstermektedir. Nietzsche bu durumla ilgili olarak “[e]n güçlü ve en yüksek dürtüler, tutkuyla sökülüp atıldıklarında, bireyi ortalamanın, sürü vicdanının çukurunun çok üstüne ittiklerinde, toplumun kendine güveni yerle bir olacak, kendilerine olan inançları omurgaları gibi parçalanacak: böylece en fazla bu dürtüler damgalanacak, onlara kara çalınacak” (Nietzsche, 2011e, s. 113) demektedir.

Nietzsche'ye göre kendi başına kalma istemi, bağımsızlık güdüsü ve hatta akıl tehlike olarak görülür. İnsanı diğer insanlardan uzaklaştıran ve onu insan ideali üzerinde düşünmeye sevk eden her şey diğerleri tarafından kötü olarak adlandırılacaktır, zira başka türlü düşünme diğer insanların yüreklerine korku salabilir. Nietzsche bu durumla ilgili olarak şu tespitlerde bulunur: “bireyi sürünün üstüne çıkararak ve komşusunu korkutan her şeye, bundan böyle kötü denecektir; haktanırlık, alçakgönüllülük, boyun eğmişlik, herkesi eşit kılıcı kafa yapısı, orta dereceli arzular, ahlaksal gerçeklik kazanıp saygı göreceklendir” (Nietzsche, 2011e, s. 113). Bunların her biri uydurulmuş bir eşitliği tesis eden ve koruyan sözde değerlerdir.

Bir cezalandırma pratiği insanların toplum içinde “eşit” olarak yaşamalarını sağlar ve bu eşitlik ve yapay adalet duygusu insanlar arasında huzuru tesis eder. Nietzsche'ye göre “ahlak soykütükçüleri bu sorunu cezada intikam ya da gözdağı vermek gibi bir amaç aramışlar, o zaman da safdillikle bu amacı cezanın *causa fiendi*'si² olarak başa koymuşlardır” (Nietzsche, 2011c, s. 92). Bununla birlikte Nietzsche cezanın insanı evcilleştirdiğini, fakat onu daha iyi kılmadığını (Nietzsche, 2011c, s. 99) dile getirir. Başka türlü davranabilme olasılığı cezaya ram olmakla birlikte ortadan kalkar. Tarihin belirli bir noktasında uymak üzere başvurulmuş bir sözleşme her ne kadar güvenlik anlamında bir konfor sağlasa da bu aynı zamanda insanın kendi arzusuyla sahip olduğu bir prangaya işaret eder.

Nietzsche'nin Sosyal Sözleşme Eleştirisi

Ahlakın Soykütüğü Üzerine isimli eserinin ikinci bölümünde Nietzsche sözleşme kuramlarına yönelik bir eleştiri sunar. Bu çalışmasının hemen başında “söz verebilen bir hayvan” yetiştirmeyi kendine şiar edinmiş bir doğanın paradoksallığını dile getirir. Bu açıdan sözleşme kuramlarının nasıl oluştuğuna dair şöyle bir tespitte bulunur:

En basit kişi haklarından kalkılarak, çekirdek halindeki değiş tokuş, sözleşme, suç, hak, yükümlülük, takas duyguları, önce, en kaba, en ilkel topluluklar bütünlüğüne (benzeri topluluklar bütünlüğüyle ilgili olarak), güçleri birbirleriyle karşılaştırma, birbirlerine dayanarak ölçme, hesaplama alışkanlıklarıyla birlikte, geçilir. Göz şimdi bir kez bu açığa odaklanmıştır: Şu ilkel insan düşüncesinin harekete geçirilmesi zor ama kaçınılmaz biçimde tek yönlü ilerleyen kaba tutarlılık özelliğiyle, büyük genellemeye ulaşır. “Her şeyin bir fiyatı vardır,

2- Kökenin Nedeni.

her şeyin fiyatı ödenmelidir.” – adaletin en eski ve en çocuksu ahlaki silahına, yeryüzündeki tüm “iyi yürekliliğin”, tüm “ haklılığın”, tüm “iyi niyetin”, tüm “nesnelliğin” başlangıcına. Adalet, bu ilk basamağında, birbirleriyle karşılıklı iyi ilişkide bulunan yaklaşık olarak eşit güçler arasında, takas aracılığıyla bir “anlaşmaya” ulaşmak için – ve gücü daha az olanların kendi aralarında takas yapabilmelerini zorlamak için – iyi niyettir (Nietzsche, F., Ahlakın Soykütüğü Üstüne, 2011c, s. 86-87).

Nietzsche tarih öncesi dönemlerin ölçütüyle bakıldığında, toplulukla bireyleri arasındaki ilişkinin borçluyla alacaklı arasındaki ilişkiye benzetilebileceğini dile getirir. Buna göre bir toplulukta yaşanılır, toplulukta yaşamanın kazançlı yanının tadı çıkarılır, güven içinde olmanın verdiği duygu ile birlikte korkusuzca yaşanır. Bu korunmanın karşılığında birey iradesine ipotek koymuş olur, o artık bir “rehine”dir. “Bu rehin koyma süreci işlemezse ne olacaktır? Topluluk, kendisine borcu ödenmemiş alacaklı olarak, bunu ödetebildiğince ödetecektir. Burada zarar verenin yol açtığı doğrudan zarar, önemli değildir; bundan oldukça ayrı olarak suç işleyen her şeyden önce, bütüne karşı, şimdiye kadar bir parçası olduğu ortak yaşamanın rahatı ve yararlarıyla ilgili olarak bir kuralı bozmuştur, anlaşmasını, sözünü bozmuştur” (Nietzsche, 2011c, s. 87).

Suç işleyen kişi, borçlu olduğu kişiye aldığı avansları ve borçları ödeme-yen, üstelik ona saldıran bir borçludur. Bu nedenle elde edilmiş kazançlardan yoksun bırakılmasının yanı sıra ona bu kazançların ne olduğu hatırlatılır. Alıcının gazabı, onu vahşi ve yasaların egemen olmadığı yere yeniden iter. “Bu düzeydeki uygarlıkta ceza, nefret edilen, silahsız, yere yıkılmış, yalnızca bütün haklarını, korunmasını değil, üstelik bütün sığınma umudunu yitiren düşmana karşı normal tavrın sadece bir kopyasıdır” (Nietzsche, 2011c, s. 87-88). Önceden verilmiş bir söze itibar etmemenin cezası konforlu yaşamın öncesindeki güvenlik tehdididir. Rehine korku yoluyla sözünü tutmaya zorlanır.

Sözleşme hep bir kargaşa ortamından kurtuluş olarak resmedilir. İnsanlar kendi rızalarıyla bu kargaşa ortamından çekilir. Ancak bunun bir bedeli vardır. Nietzsche bu bedeli borçlu ve alacaklı ilişkisine benzetir ve bu durumdan etkilenenleri rehine olarak adlandırır. Jean Jack Rousseau *Toplum Sözleşmesi*’nde kendi iradelerini karmaşa ortamından kurtulmak adına genel iradeye devreden insanlar için benzer bir senaryoyu dile getirir. Buna göre genel iradeye karşı çıkanların yaşayacakları benzer bir senaryodur. Arzu edilen bastırılmış bir

özgürlüğün yarattığı insan tipinin devamlılığıdır.

Nietzsche *İnsanca, Pek İnsanca*'da “Rousseau'nun insan doğasının harika, ezeli ama adeta bastırılmış iyiliğine inanan ve bu bastırılmışlığın tüm suçunu toplum, devlet ve eğitim olarak cisimselleşmiş kültürel kurumlara yükleyen batıl inancının bir yankısını duymamız hala mümkündür” (Nietzsche, 2011a, s. 292) demektedir. İyinin ve Kötünün Ötesinde isimli eserinde ise bu durumu şöyle formüle eder:

Son derece barışa hazır koşullarda; insanın duygularını keskinleştirip sertleştirecek, eğitim fırsatı ve gereksinimi gittikçe azalacak ve her kesinlik adalette bile vicdanı rahatsız etmeye başlayacak; her yüksek ve çetin soyluluk ve kendine güven hemen hemen bir hareket olarak duyulacak, güvensizlik doğuracaktır; kuzu, dahası, “koyun” saygı kazanacaktır” (Nietzsche, 2011e, s. 113).

Aslında Rousseau'nun kendisinde de devletin bir köleleşme süreci olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Rousseau felsefesinde toplum sözleşmesi mülkiyetin ve ilk toplumsal oluşumların tetiklediği bir savaş durumundan kaçış olarak resmedilir. Rousseau sosyal sözleşmenin birinci kitabının ilk bölümünün hemen başında doğası gereği özgür olarak dünyaya gelen insanın köleliğe doğru evrildiğini, kendisinin de bu süreci meşru kılacak ana nedenin arayıcısı olduğunu şu cümlelerle dile getirir: “İnsan özgür doğar, oysa her yanda zincire vurulmuş durumda. Kendilerini başkalarının efendisi sananlar bile onlardan daha az köle değil. Özgürlükten köleliğe doğru bu değişiklik nasıl olmuş bilmiyorum. Bu değişimi kim meşru kılabilir? Ben, işte bu soruyu yanıtlayabilirim sanıyorum” (Rousseau, 1999, s. 29).

Rousseau daha öncesinde bir anlaşmanın olmadığı durumda, seçim süreci de oybirliği ile sonuçlanmadığı takdirde azınlık açısından çoğunluğun seçimine uyma kararının nasıl doğabileceğini sorgulayarak “başlarına efendi isteyen yüz kişinin, böyle birini hiç istemeyen on kişi adına oy verme hakkı nereden gelirdi? Oyçokluğu yasanın kendisi de bir anlaşma sonucudur ve en azından bir kez oybirliği gerektirir” (Rousseau, 1999, s. 44) demektedir.

Nietzsche *Gezgin ile Gölgesi*'nde çoğunluğun nihai kararın ölçütü olarak görüldüğü yasanın, sağlamış olduğu mevcut yasanın temeli üzerinde inşa edilemeyeceğinin, daha da geniş bir temele ihtiyaç duyduğunu, bu temelin ise oybirliği olduğunu dile getirir. Küçük bir azınlığın çelişkisi dahi aynı şeyi yararsız olduğu gerekçesiyle bir kenara itmeye neden olabilir. “Oylamaya katılma-

mak, oylama sisteminin tamamını çökerten böyle bir çelişkidir. Bireyin “mutlak vetosu” ya da daha geniş anlamıyla birkaç bin kişinin vetosu, adaletin sonucu olarak bu sistemin üzerinde durmaktadır. Her kullanıldığında, katılım şekline göre, hala haklı olarak var olduğunu kanıtlamak zorundadır” (Nietzsche, 2010, s. 130). Yani sözleşmenin kendisi aslında her seferinde güncellenmesi gereken bir şeydir. Sürece müdahil olmayanlar için sözleşmenin hükmü yoktur. Her seferinde herkesin ortak iradesi olarak güncellenemeyen bir akit, direnme olanağını da içinde taşır.

Nietzsche'nin sözleşmeye karşı genel fikri ise şu sözlerinden çıkarılabilir:

Şimdiye dek, denetlenmemiş, biçimsiz nüfusa sağlam bir biçim katmak, yalnızca zorlayıcı bir edim (akt) ile, ilk adımı atmak değil, ayrıca sonuca, yalnızca zorlayıcı edimle ulaşmaktır, - en eski “devlet” böylece, insan hammaddesi ve yarı hayvanların sonunda yalnızca tümüyle yoğrulup, uysallaştırılmayıp ayrıca onları biçimlendirilinceye dek işleyişini sürdürdüğü korku verici bir tiranlık, ezici, acımasız, bir makine olarak ortaya çıktı. “devlet” sözcüğünü kullanıyorum: Ne kastedildiği açık – bir sarışın yırtıcı hayvan sürüsü, fetheaden, efendi bir ırk, bir örgütlenme yeteneğiyle savaş için örgütlenmiş, gözünü kırpmadan korkunç pençelerini nüfus üstüne atan, belki de sayı olarak muazzam bir üstünlüğe sahip, ama hala biçimi olmayan bir göçebe ırk. Evet, yeryüzünde “devlet” böyle başladı: Sanırım şu “sözleşme”nin başladığı eski hayalcilik ortadan kaldırılmış bulunuyor. Buyurabilenin, doğuştan “efendi” olanın, davranışlarında ve işlerinde zorba olanın – sözleşmeyle ne ilgisi olabilir ki! (Nietzsche, 2011c, s. 102).

Bununla birlikte Nietzsche'ye göre “görevi ve çabası ruhları araştırmak olan herkes, ruhun en son değerini, ait olduğu değişmez, içkin düzenini belirlemek amacıyla şu sanatı uygulayacaktır: *Differance engendre haine*” (Nietzsche, F., 2011c, s. 198). Böyle bakıldığında adaletin eşitlik talebi olması, yani en azından fırsatlar bağlamında eşitlik talebi olması gerçeği bir yana, bu eşitlik talebine riayet etmeyen kişi veya gruplar sözleşmeden önceki kaotik ortama geri döndürülmekle tehdit edilir. Devleti sözleşmeye dayandıran görüşler genel itibarıyla insanın sözleşme öncesi dönemde yaşamlarının tehdit altında bulunduğunu ve insanların korunma ve güvenlik gereksinimi gerekçesiyle böyle bir sözleşmeyi kabul ettiklerini varsayar. Bu, yasa karşısında bir eşitlik bulunacağı varsayımına dayanır.

3- Fark nefrete yol açar.

Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* isimli eserinde eşitlik vaizleriyle karıştırılmak istemediğini dile getirir çünkü adalet ona şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar eşit değildirler.” “Eşit olmamalıdırlar da! Başka türlü konuşursam, Üstünsana sevgim nerede kalır benim? Binlerce köprü ve yol üstünde koşuşmalıdırlar geleceğe ve hep daha çok savaş ve eşitsizlik olmalıdır insanlar arasında: bana böyle dedirtir ulu sevgim!” (Nietzsche, F., *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, 2000, s. 142) Nietzsche doğal hukuk geleneğince kabul edilen toplum sözleşmesi fikrine karşı çıkar. Nietzsche, Eugen Dühring ile ilişkilendirdiği Hobbes ve Rousseau gibi filozoflarda da karşımıza çıkabilecek görüşe karşıt olarak, “yasa ve adalet kurumlarını yaratanların, tepkisel duyguları dayatmalarla bastırmayı ve “hıncın daha zayıf güçler arasında” *anlamsızca hafife alınmasına* son vermeyi amaçlayan dayanıklı ve güçlü bireyler olduğunu öne sürmek ister” (Pearson, 2011, s. 176). Nietzsche’nin sözleşmeye dair eleştirilerine baktığımızda, onun bu türden sözleşmelerin aslında insanların korunmaya muhtaç ve güçsüz oldukları varsayımını taşıdığını düşündüğünü göstermektedir. Nietzsche bunun tam aksine “nerede canlı gördüysem, orada bir güç istemi gördüm; uşağın isteminde dahi, efendi olma istemini gördüm” (Nietzsche, 2000, s. 140) diyerek insanın kendisini dahi alt etmesi gereken bir varlık olduğuna işaret etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Nietzsche’nin adalet kavrayışı, onun eşitlikle ilgili fikirleri ve sözleşme kuramları çerçevesinde yaptığı değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Nietzsche eşitliğin bir aldatmaca olduğunu dile getirmiş ve sözleşmeye dayanan bir birliğin uysal insanlar üretmek dışında bir işe yaramadığını ifade etmiştir. Doğa ve insan doğası ile ilgili fikirleri söz konusu olduğunda doğanın kendisinin adil olamayacağını ve dolayısıyla insanda da adaleti türetebileceğimiz yerin korkaklık ve bencillik olduğunu dile getirir. Adalet olarak tesis edilen şey insanın kendini güvene alma çabasının bir ürünüdür. Bu anlamda eşitlik ve adalet gibi kavramları üretip bunları sürdürmeye aracılık eden iki şeyden bahsedilebilir. Bunlardan biri din diğeri ise devlettir.

Nietzsche *Deccal* isimli eserinin “Hıristiyanlığa Karşı Yasa” bölümünde altıncı maddede şöyle demektedir: “*kutsal* tarih, layık olduğu üzere, lanetli tarih olarak anılmalı; *Tanrı, Mesih, kurtarıcı, Aziz* sözcükleri küfür olarak, canilere yakıştırılan adlar olarak kullanılmalıdır” (Nietzsche, 2012, s. 94); hemen birinci maddesinde ise “doğaya her türden aykırılık günahdır. En günahkâr insan rahip-

tir: onun öğrettiği doğaya aykırılıktır. Rahibe gösterilmesi gereken, nedenler değil, tımarhanedir” (Nietzsche, 2012, s. 93)demektedir. Bu Hıristiyanlığın yarattığı insan tipine yönelik bir eleştiridir. Bunun yanında insanı ehlileştirerek ona hükmeden bir başka güç ise devlettir. Nietzsche’ye göre üstinsanın gökkuşağı ve köprüleri devletin bittiği yerdedir (Nietzsche, 2000, s. 70). Bu açıdan bakıldığında gerek çileci Hıristiyanlık geleneğinin yarattığı insan tipi gerekse de sözleşmecî geleneğin başvurduğu devlet miti insanı köleleştirip sürü halinde yaşatmanın dinamiklerini kendi içerisinde barındırır. Bir eşitlik vaazıyla insanları uyutup, tembel ve kendinden bihaber varlıklara dönüştürür. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan insan tipi ise uydurulan bir eşitliğin adaleti tesis edeceğine inanır. Nietzsche’ye kalırsa eşitlik gibi bir şey yoktur.

Peki, eşitsizliğin kendisi adalet olabilir mi acaba? Nietzscheci anlamda baktığımızda bu soruya olumlu yanıt verilebilir. Zira ona göre insan zaten doğası gereği adil değildir, kaldı ki doğanın kendisi de adil değildir aslında. Bu yüzden Nietzsche’deki eşitsizlik vurgusu bir eşitsizlik çağrısı olarak değerlendirilmemelidir. Doğaları gereği zaten birbirlerinden farklılık arz eden insanların gücü arzulamaları ve ona sahip olmaları nispetinde yaşam içerisinde kendilerini yer bulmaları söz konusudur ve bu asla hiyerarşik bir yapılanma olarak anlaşılabilir. Zira Nietzsche’nin kastettiği insanlar arasındaki eşitsizlik onların bir ve aynı olmadıkları yönünde bir tasvirdir.

Nietzsche’nin insan algısına bakıldığında, toplumsal bir varlık olarak insan özüne yabancılaşmış hastalıklı bir varlık olarak anlaşılabilir. Zira doğaları gereği farklılık arz eden insanlar, sözleşmeye dayalı ehlileştirme pratikleriyle birlikte bir aynılaştırma prosedürü içine yerleşmişlerdir. Onun, gerçeğinin bozuk bir formu gibi algıladığı sözleşmelerde yansıyan insan tipi, korkaklığından ötürü ideal formundan nasiplenememiş insan tipidir. Yani kendi iradesini devreden iradeden yoksun, günlük yaşamın rutin akışında sormadan sorgulamadan hayatlarını sürdürmeye çalışan; tıpkı George Orwell’in Hayvan Çiftliği’ndeki koyunlar gibi, etraflarındaki olanca değişmeye rağmen sonuna kadar başlangıçta kabul etmiş oldukları bir takım sloganları (dört ayak iyi iki ayak kötü) hayatlarının gerçeği gibi algılayan bir insan tipi, hastalıklı bir insan tipidir ve gerçekten de alt edilmesi gerekir. Rousseau’nun genel irade kavrayışını hatırlayacak olursak, iradelerin devredilmesinden oluşan bu yekûn aynı zamanda bireysel iradeyi ortadan kaldıran güzü simgeler. Zira birileri genel iradeye aykırı bir tavır sergileyecek olursa, bu güz onun tepesine inecektir. Yukarıda

işaret ettiğimiz üzere bu ceza pratiğinin bir eleştirisi de Nietzsche felsefesinde mevcuttur. Sözleşmenin yarattığı insan tipi konforun oluşturduğu sersemlik ve unutkanlıkla kendi gücünden nasiplenemeyen insan tipidir. Ancak insan, doğası gereği gücü arzular. Ne güçlerin devredildiği genel irade ne de bu iradeye ram olan insanın unutkanlığı bunu engelleyebilir. Adalet doğada var olmadığı gibi insanlar arasında da tesis edilemeyecektir. Eşitlik aldatmacası insanın gücünün farkına varmasının önündeki en büyük engeldir. Gücünün farkına vardığında insan, zaten bu eşitliği tanımayacaktır.

Etik Beyan

“Nietzsche Felsefesinde Adaletin Kaynağı ve İmkânı Sorunu” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Bu makale Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nietzsche, F. (2000). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. (T. Oflazoğlu, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Nietzsche, F. (2010). *Gezgin ile Gölgesi*. (M. Batmankaya, Çev.) İstanbul: Say Yayınları

Nietzsche, F. (2011a). *İnsanca, Pek İnsanca* (Cilt 1). (C. Atila, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011b). *Tan Kızıllığı*. (Ö. Saatçi, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011a). *İnsanca, Pek İnsanca* (Cilt 1). (C. Atila, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011b). *Tan Kızıllığı*. (Ö. Saatçi, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011c). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. (A. İnam, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011d). *Tarihin Yaşam İçin Yarar ve Yararsızlığı Üzerine*. (N. Bozkurt, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2011e). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (A. İnam, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Nietzsche, F. (2012). *Deccal*. (A. Kaya, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Pearson, K. A. (2005). *How to Read Nietzsche*. Londra: Granta Books.

Pearson, K. A. (2011). *Kusursuz Nihilist*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rousseau, J. J. (1999). *Toplum Sözleşmesi*. (E. Alpagut, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.

Zeki TEKİN - Emre KARAKAYA

BEYKOZ MİRİ DEBBAĞHANELERİ

Celal SABANCI

NIETZSCHE FELSEFESİNDE ADALETİN KAYNAĞI VE İMKÂNI SORUNU

Ayşe DURAN

ARTEMİSİA GENTİLESCHİ'NİN TABLOLARINDA İYİ İLE KÖTÜNÜN SAVAŞI

Elif Şebnem DEMİRCİ

ESKİ İSTANBUL'DA RAMAZAN VE MAHALLE BEKÇİLERİ

Dursun Can EYÜBOĞLU

DEDE KORKUT'TAKİ KIRK KINUK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Melih YENER

1938-1950 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ EDEBİYAT DERGİLERİNDE EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2001

9 772587 200005